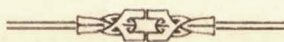

ИЗВѢСТІЯ

на

ВАРНЕНСКОТО АРХЕОЛОГИЧЕСКО Д-СТВО.

По случай двадесетгодишнината отъ
основаването на Дружеството
1901 — 1921 г.

VII.

Съ 20 фигури.

ВАРНА

Печатница „Просвѣщение“ на П. Зенгиновъ & К. Яневъ

1921

палатата сж били разположени болярски кжщи и други постройки. Пространството завзема около половинъ кв. километръ. Въ цѣлото пространство да се довършатъ разкопкитѣ; 2) слѣдъ разкопкитѣ да се залѣси пространството; 3) да се построи малко здание, въ което да се прибератъ старинитѣ намѣрени при първитѣ разкопки; тѣ се съхраняватъ въ музеитѣ въ София и Варна; 4) да се изкопае кладенецъ, защото единъ отъ най-голѣмитѣ недостатъци за посѣтителитѣ, е водата; 5) да се назначи пазачъ-градинаръ (но не такъвъ, какъвто е сегашниятъ) и 6) да се възобнови една отъ двѣтѣ черкви (придворната или голѣмата). Първата е най-древната българска черква; тя била язическо светилище, къмъ което е послѣ прибавенъ олтарътъ и други черковни пристройки.

Отъ по нататъшни разкопки се очаква да се обогатятъ нашитѣ знания за бита на древнитѣ българи. Когато ще се събере напримѣръ по-голѣмъ материалъ за рунитѣ (черти и рѣзи), съ които сж писали древнитѣ българи, ще може да се разясни, какъ нашитѣ вѣроучители сж съставили нашата азбука. Възможно е, че тя била съставена отъ рунитѣ и отъ гръцката азбука, както е съставилъ въ IV вѣкъ готскиятъ епископъ Улфила готската азбука, отъ старогерманскитѣ руни и отъ гръцката и латинска азбука.

Двайсетъ години се изминали отъ нашитѣ разкопки въ Абоба. Отъ тогава нищо не е направено! Забравена е нашата първа столица!

Боже пази България!

Заклучение. Почитаемо Събрание, съ пълно задоволство гледаме на дваисетгодишната дѣйностъ на нашето дружество.

Работихме съ любовъ къмъ братската България, къмъ която хранихме симпатии, прѣди още да се заселимъ въ нея, благодарение на нашия близъкъ роднина Константинъ Иречекъ, който ни заинтересувалъ за нея, когато ни прочиташе ръкописнитѣ си бѣлѣжки за приготвянето отъ него съчинение „Bulharské dějiny“ (Българска История).

II.

А. И. Мановъ.

За Гагаузитѣ.

Турскитѣ народи прѣди да нахлуятъ въ Европа живѣяли въ Монголия, подъ общо название Огузи¹⁾. Намѣренитѣ загадочни надписи по скалитѣ на брѣга на рѣката Орханъ (притокъ на р. Енисей), които сж прочетени при съдѣйствието на извѣстния ориенталистъ Томсенъ, принадлежатъ на особено

1) Съ името огузи означаватъ изобщо турската раса, т. е. цѣлото потомство на Огуза, сина на Кара, ханъ и бащата на шестъ хана (Спис. на Българската Академия на наукитѣ X.)

тюркско племе, нарѣчено Тюркъ-Огузъ. Тѣзи турски народи, слѣдъ дълго съжителство, сж били най-сетнѣ принудени да се движатъ по направление къмъ южнорускитѣ степи по отдѣлно и въ отдѣлна политическа самостоятелностъ, като: 1) печенеги, 2) узи и 3) кумани. Въ IX вѣкъ тѣ заемали вече областта между р. Волга и Янкъ.²⁾ Въ 1055 г. узо-тюркитѣ, гонени отъ куманитѣ, за пръвъ пжтъ нападнали на руското Переяславско княжество. Рускитѣ князе се опълчили противъ тѣхъ въ 1060 г. и тѣй ги побѣдили, че тѣ били принудени да бѣгатъ по диритѣ на печенегитѣ къмъ югозападъ. Прѣзъ 1064 г. тѣ минали Дунава. Една частъ отъ тѣхъ е попаднала подъ византийската властъ, а друга частъ се е завърнала и се е настанила край руската граница подъ название „Черни Клобуки“ (Черни Калпацы, на турски Кара-калпакъ). Споредъ грѣцкия историкъ Папаригопуло³⁾ се е появилъ въ 1065 г. по брѣговетѣ на Дунава, единъ турски народъ, нарѣченъ Узи или Огузи. Споредъ Скилица той се е състоялъ отъ 600,000 души, а споредъ Зонара само отъ 60,000 души; тѣ прѣминали Дунава съ лодки и разпрѣснали българо-грѣцката войска, която била изпратена да попрѣчи на прѣминаването имъ. Слѣдъ това тѣ се установили въ сѣверна България. Една частъ отъ тѣхъ е заминала къмъ Солунъ и Гърция, като е плякосвала и грабила. На връщане тя е била обаче принудена, по причина на тѣжка зима, да хвърли пляквата; тя се завърнала въ окаяно положение при своитѣ край Дунава. Отъ тука тѣ плякосвали Тракия и Македония. Тогавашниятъ византийски императоръ Константинъ Дукасъ опиталъ се да ги подкупи чрѣзъ подарѣци, за да се завърнатъ, но не успѣлъ. Тогава той се е принудилъ да се опълчи противъ тѣхъ. Но по онова врѣме е било положението на императора толкова окаяно, че императорътъ не е могълъ да излѣзе срѣщу узитѣ съ повече отъ 150 (?) души! За щастие на императора, получено било извѣстие, че тѣ били погубени отъ гладъ, чума и отъ българитѣ и печенегитѣ, които ги нападнали. Отъ узитѣ, които останали отъ по-напрѣдъ подъ властта на византийцитѣ, като тѣхнитѣ съюзници и подданици, мнозина се установили да живѣятъ около Дели-орманъ, кждѣто тѣ намѣрили тѣхнитѣ сънародници печенеги. Тая компактна тамъ маса, служила, като гнѣздо и мѣсто за прибѣжище на всички придошли едноплеменни разни тюрски племена, които съ врѣме се асимилирали съ другитѣ, като е останало общото имъ име Турци. Това обстоятелство е спомогнало да пазятъ и до днесъ националното си съзнание като Турци.

Единъ погледъ върху названията на делиорманскитѣ села ще ни убѣди за нѣкогашнитѣ тамъ турски племена и сѣмей-

2) Голубовскій „Печенеги, тюрки и половцы до нашествія татаръ“ (Кіевъ, 1884).

3) III. 190, стр. 384.

ства. Напр. с. Узларъ, (уз-ларъ = узитъ), Хорозларъ,*) Азап-ларъ, Герзаларъ, Сонгуларъ, Сиахларъ, Каспичанъ (название на едно отъ турскитъ племена), Кочуларъ, Дураklarъ, Гей-кчилеръ и др.

Християнството не е могло да разбие тая компактна маса и я приеме въ лоното си, както е станало съ другитъ турски племена, живущи между християнското население. И до днесъ Делиорманцитъ си запазили отдѣлното отъ османскитъ турци националното си съзнание и затова запитани какви сж, неотговарятъ, „турци сме,“ но „бизъ ислямжсъ“ (ние сме ислямци), по сщия начинъ както и християнскитъ узи (гагаузи) отговарятъ често „бизъ християнизъ“ (ние сме християни), въ различие отъ гърци, българи и др. Евлия Челеби, който е писалъ пжтуването си прѣзъ XVII вѣкъ (1651 г. и др.) изъ българскитъ земи,**) обиколил е и областта „узи-еялетъ.“ Значи прѣзъ 1651 г. областта въ сѣвероизточна България се е казвала узска (гага-узска). Челеби казва, че населението въ Силистра е отъ срѣденъ рѣстъ, здраво тѣлосложение и веселящи; тѣ носятъ татарски калпаци и сж отъ татарско происхождение. Освѣнъ тѣхъ има добруджански племена Читаци, произлѣзли отъ смѣсване на татари, българи, власи и молдованци. Женитъ имъ ходятъ забулени; тѣ сж много цѣломждени, срамежливи и се закриватъ добръ. Читацитъ почитатъ всичкитъ си гости и ги канятъ на гощавка. Хората сж кротки, искрени, съ добри нрави и характеръ. Раитъ на гр. Добричъ (Хаджи Оглу Пазарджикъ) се наричатъ добришки читацитъ; тѣ образуватъ едно чудно общество. Добруджанци и Делиорманци сж отдѣлни племена; тѣ сж смѣли и храбри юнаци***).

Челеби намира различие въ тѣхния езикъ отъ османлийския. Отбѣлѣзваме тука нѣкои отъ тѣзи думи, които сж до днесъ въ употребление между гагаузитъ. Напримѣръ: калаикъ (гагаузски халаикъ) робиня, кавра (кавра) донеси, мечекли (мечикли) чума, гивенде (гювенде) проститутка и др.

Както се вижда, Челеби нарича добруджанцитъ и делиорманцитъ Читацитъ, особенно племе, които сж раи на османскитъ турци, макаръ мюсюлмани. Всичко това иде да потвърди, че делиорманцитъ не сж османци, изпратени тамъ отъ Анадола или друго мѣсто, но сж сжшитъ ония племена, особенно узи, които сж образували компактна маса въ Делиормана, подъобщо название Турци. По характера Делиорманцитъ иматъ сходство повече съ гагаузитъ отколкото съ османскитъ турци. Когато османскитъ турчинъ е свирепъ и неотстъпчивъ спрямо другитъ вѣри, делиорманецътъ е тихъ и неправи разлика между него и християнитъ. Гостоприемството у тѣхъ е раз-

*) Окончанието „ларъ“ е на множ. число, напр. хороз-ларъ (пѣ-литъ).

**) Период. Списание, София, прѣводъ Д. Р. Гаджановъ.

***) Делиорманскитъ турци сж извѣстни пехливани.

вито до висша степенъ. По говора делиорманцитѣ иматъ сж-що по-голѣмо сходство съ гагаузитѣ отколкото съ османцитѣ. Между много други можемъ тукъ да приведемъ, още че когато османцитѣ употрѣбаватъ за потвърждение думата еветъ (=да), делиорманцитѣ и гагаузитѣ употрѣбаватъ думата яа (=да). По обширно ще говоримъ за това на друго мѣсто. Между гагаузитѣ има прѣдание, споредъ което, между делиорманскитѣ турци и гагаузитѣ има разлика колкото между ципитѣ (обвивкитѣ) на лука: „бизимъ арамжзъ биръ сованъ зарж кадарджръ“. Делиорманцитѣ се наричатъ обикновенно а м у д ж а (=чичо). Прѣдполагаме, че делиорманцитѣ сж турци отъ узко произхождение*).

Византия е имала особени полкове, нарѣчени узки, които се отличаваха по юначество и храбростъ. Тѣзи полкове служили като погранични, противъ нахлупванията отъ сѣверъ. Сжщитѣ обаче полкове изпращани противъ османцитѣ често се съединявали съ османцитѣ, вмѣсто да се биятъ съ тѣхъ.

За началото на създадената първа огузка или узка държава Г. Баласчевъ**) разправя слѣдното: Селджускиятъ султанъ Изединъ Кайкавузъ, прѣзъ нашествието на монголитѣ въ Мала Азия, изгубилъ прѣстола си и се е прѣдалъ въ ржцѣтъ на Палеолога (въ 1261 г.). Султанътъ живѣялъ съ християнитѣ като добъръ християнинъ, а между турцитѣ изповѣдвалъ мюсюлманската вѣра. Нагласено било отъ императора да се даде помощъ на Изедина, за да завземе сѣверозападния кжтъ на черноморското крайбрѣжие, което тогава съставлявало частъ отъ българското царство. Тази крайбрѣжна областъ е била извѣстна въ XIII и XIV вѣкъ подъ названието Карвунска**) съ главния градъ Карвуна или Карбона, сега Балчикъ. Българскиятъ царъ Константинъ Тихъ не е успѣлъ да прогони новия си опасенъ неприятелъ, който се е вече настанилъ въ богатата черноморска областъ. Византия посочила тази областъ на съплеменитѣ и сподвижниците на Кайкавузъ съ цѣль, да ѝ служатъ като опора противъ чуждитѣ нашествия отъ къмъ сѣверъ. Веднага слѣдъ организирането на държавата си, Огузитѣ пратили тайно извѣстие на сроднитѣ имъ турски сѣмейства въ Анадола, отъ дѣто много турски сѣмейства сж заминали въ Добруджа. Много тюркменски племена се поселили тогава въ източнитѣ провинции на Никеиското царство и приели гръцкото поданство. Отъ тѣхъ Изединъ рекрутиралъ многочислени войски. Византийскиятъ императоръ засѣлилъ частъ отъ тѣхъ въ карвунската областъ и въ одринско, дѣто и до

*) У делиорманскитѣ турци и у гагаузитѣ сж запазени прѣдания за столицата Абоба-Плиска (гл., съчинението стр. 554), за „Кастро Касаба“ до с. Кестеричъ (срѣднѣвѣковниятъ „Castrici“) и за Геларето.

**) Военни извѣстия. 1917. бр. 33.

***) Въ италианскитѣ карти се срѣща Карбона отъ 1318 г. д. XVI вѣкъ (Иречекъ).

днесъ се намиратъ християни, които говорятъ турски. Тази нова създадена държава на Кайкавуза, била поставена подъ църковното вѣдомство на Цариградската Патриархия. Изединъ се прѣдставлявалъ като християнинъ; той намѣрилъ въ Карвунската си държава едноплеменитѣ си узи и съ тѣхното участие е засилилъ значително мощта си, като основалъ една самостоятелна и независима въ политическо отношение, държава. Днешнитѣ гагаузи, споредъ Баласчевъ, сж потомцитѣ на сподвижниците на султана Изединъ Кайкавузъ, отъ когото сж получили прозвището си гагаузи.

Около 1346 г. въ Карбона (Балчикъ) се е намиралъ болерски родъ Б а л и к а съ.***) Това име е турско (балкъ=риба).*) Слѣдъ неговата смъртъ огузкия прѣстолъ заелъ Добротича (Добротичъ), братъ на Баликасъ, съ висока владѣтелска християнска титла, деспотъ. Прѣзъ владичеството на Добротича огузката държава толкова се е усилила, щото тя е имала много връзки съ съсѣднитѣ си държави. Отъ тогава още тя почнала да се нарича вмѣсто карвунска земя — Добротишка. Турскитѣ писатели я наричатъ Добруджа¹⁾ Тая огузка държава на Кайкавуза или Гайгавуза сжществувала независима 130 години съ отдѣленъ екзархъ, подчиненъ на цариградския патриархъ. Слѣдъ падането на огузкото царство подъ Османцитѣ, голѣма частъ отъ огузитѣ била принудена да приеме ислямизма. Друга частъ пъкъ, която била по-твърда въ религията си, криела се дълго врѣме, като се прѣдставлявала че е мохамеданска. Това тѣ могли толкова лесно да сторятъ, колкото тѣ и така почти по нищо не се отличавали отъ османцитѣ, освѣнъ по религията. По такъвъ начинъ османското население съ премане въ редоветѣ си разни други турски племена, като узи, кумани и печенег и др., значително се увеличило въ тия страни.

Извѣстно е, че слѣдъ падането на Цариградъ въ турски рѣцѣ, султанътъ призналъ като глава на всички православни християни, безъ разлика на тѣхната народностъ, само цариградския патриархъ. До колко османцитѣ продължавали да бждатъ опиянени отъ успѣхитѣ си, нито дума не могла да става за черкви, училища и за раята. Религиознитѣ обряди се

**) Интересно е, че името Б а л и к о се срѣща у днешнитѣ гагаузи.

*) Споменува се князь „Баликасъ“, господаръ на Карбона; той е билъ, види се, потомъкъ на турскитѣ Кумани, които въ XIII вѣкъ сж отишли отъ Молдавия, въ Маджарско и въ България, дѣто се покрѣстили. Куманитѣ наричали себе си Узи или Огузи. Държавата на узитѣ е била, види се, независима, а не полунезависима отъ българската. Баликасъ е зималъ участие въ вжтрѣшнитѣ борби въ Византия; той е изпратилъ брата си Теодора и Добротича съ хилядо конника на помощъ на византийската императрица Анна. Добротичъ прѣвзелъ Варна и Калиакра; той е държалъ и крѣпостта Козякъ (на Янку Тепе до с. Гюзекянь) и Емона (до с. Емине) въ Балкана. Добротичъ е воювалъ съ кримскитѣ генуезци и се е стрѣмилъ да създаде морско владичество (Иречекъ).

1) Г. Баласчевъ, Военни Извѣстия 1917 г.

извършвали скришно. Когато обаче патриархът почналъ да се вслушва отъ великия везиръ, а владицитѣ отъ пашитѣ, християнитѣ почнали вече по-открито да извършватъ религиознитѣ си обреди и да отварятъ училища. Узитѣ, като народностъ безъ култура, били изоставени съвършено въ ржцѣтъ на цариградския патриархъ, който разполагалъ съ тѣхъ по национално и религиозно отношение. Голѣма частъ отъ узитѣ взиматъ гръцкото образование и възпитание и се наричатъ елини; друга частъ остава подъ влияние на българитѣ и друга на турцитѣ. Това е причината дѣто гагазитѣ, потомци на старитѣ узи, ги раздѣлятъ нѣкои на сжщински и на български. Първитѣ живѣятъ край Черно море; тѣ сж били подъ гръцкото влияние. Българскитѣ сж били подъ българско влияние (въ Провадийско). Въ сжщностъ обаче еднитѣ и другитѣ сж гагаузи. Българскитѣ казватъ напр. „свети, како, леля и др., когато гръцкитѣ казватъ ай (свети), а бла (како), тийзе (леля) и др. Турскитѣ гагаузи въ с. Дормушкой казватъ на иконата по турски путъ тахтасж (дѣска на идола), въ с. Войводакьой таптжжмжзъ тахта (дѣската на която се кланяме), а пъкъ българскитѣ и гръцкитѣ казватъ икона. Прѣслѣдванията, на коитѣ гагазитѣ сж били изложени отъ турцитѣ, ги принудили да се прѣселятъ, заедно съ българитѣ, въ Бесарабия. Споредъ Мошковъ въ Бесарабия сж се прѣселили 70,000 гагаузи.

Слѣдъ покоряването на узката държава отъ Беазита, узитѣ не се споменуватъ вече. Ев. Челеби (XVII вѣкъ) нарича областта узка (узи еялетъ), безъ да споменува за узитѣ, той ги нарича Делиорманци, Добруджанци и Читаци. Узитѣ се вече наричатъ гагаузи (гага-узи).¹⁾ Това прозвище не е ново, както нѣкои прѣдполагатъ, нито се счита като псувня, както казва Иречекъ. Напротивъ, гагазитѣ помежду си, не се наричатъ съ друго национално име, освѣнъ: „бенъ гагаузумъ“, т. е. азъ съмъ гагаузинъ. Особено когато той иска да даде важностъ на себе си казва „бана гагаузъ дерлеръ“, т. е. на мене казватъ гагаузинъ—сир. азъ не съмъ обикновенъ човѣкъ, но съмъ благороденъ и юначенъ гагаузинъ. Гагазитѣ нѣматъ довѣрие на никой народъ, като ги считатъ по-долни отъ тѣхъ. Когато се срѣщнатъ двама непознати гагаузи, за да се увѣрятъ да ли сж едноплѣменици, тѣ се питатъ „сенъ миннетъ ми синъ? т. е. отъ нашитѣ-ли си (отъ народа ли си), значи гагаузинъ-ли си? Щомъ получи отговоръ „миннетимъ“, тогава само си говорятъ безъ стѣснение (откровено). Споредъ казаното се вижда, че днешното прозвище гагаузинъ не е псувня, но напротивъ, то се произнася съ гордостъ. Наистина, има случаи, когато гагаузинътъ запитанъ за народността си, отбѣгва да се нарѣче гагаузинъ, като въ такива случаи се на-

1) Ага-узъ т. е. брате узъ!

рича християнинъ. Това обаче е слѣдствие на прѣслѣдванята и налагания отъ разни органи на властитѣ, които не признаватъ гагаушки народъ; тѣ ги накарватъ да се казватъ българи.²⁾

Колкото се отнася до происхождението на думата гагаузи, мнозина сж дали разни тълкувания. Академикътъ Радловъ смѣта, че думата гагаузъ е съкращение на думата агузъ или огузъ, название на името, извѣстно въ историята подъ името узи, огузи. Г. Димитровъ³⁾ е написалъ цѣла статия за филологическото развитие на думата гагаузъ съ всевъзможни тълкувания. Ив. Николау⁴⁾ счита гагаузитѣ за най-старитѣ мѣстни жители на гр. Варна, Балчикъ и Каварна, наречени А г а в и, К а т у з и и К р о б и з и, които споменува Плиний. Думата гагаузъ тълкува отъ Агавузъ. Апостолъ Андрей,⁵⁾ който посѣтилъ Варна ги нарича Агавузъ.

Отъ всичко до тука казано се вижда, че всички национални или прилагателни думи, прѣдзначени да обозначатъ гагаузитѣ сж сходни и се въртятъ около думата гагаузи. За насъ е важно да ли подъ думата гагаузи се разбиратъ узитѣ, за което ние сме увѣрени не само поради до сега казанитѣ причини, но и зарадъ това, че и языкътъ и обичаитѣ имъ сж едни и сжщи, а главно защото между народа има прѣданіе за идването на тѣхнитѣ прѣдяди откъмъ Дунава. Даже до днесъ се говори между гагаузитѣ за бившето гагаузко знаме, което единъ день щѣло да бжде поставено на върха Чаракмана⁶⁾ до Каварна, дѣто щѣли да се събератъ всички гагаузи. Това знаме, както чухме да разправятъ гагаузитѣ въ весело настроение, се състояло отъ разяренъ петелъ на червено поле⁷⁾.

2) Считае за голѣма грѣшка на Статистическото Бюро, дѣто при прѣброяванята не обръща внимание на гагаузитѣ. Не знаемъ точното число на гагаузитѣ въ Варна и селата. Гагаузитѣ сж турени въ отдѣла „християни, говорящи турски.“ Прѣброяванята не ставатъ споредъ народността, но споредъ вѣрата и матерния языкъ. Бѣл. на ред.

3) Извѣстия на Варн. Арх. Друж. II 1009.

4) Одисось — Варна (на грѣцки) стр. 135.

5) Първиятъ варненски епископъ, ржкоположенъ отъ св. Андрей, е Амплий (Синаксаръ 31 окт.).

6) Чаракманъ е личенъ връхъ на западъ отъ Каварненското пристанище и на югозападъ отъ гр. Каварна. Върхътъ обхваща единъ дълъгъ и тѣсенъ носъ (бурунъ), който е достъпенъ само откъмъ сѣверозападъ; отъ другитѣ страни той е ограниченъ съ стрѣмни склонове къмъ морето и къмъ Михалбейската долина. Върхътъ прѣдставлява естествена крѣпость, която имала нужда да бжде укрѣпена само откъмъ достъпната сѣверозападна страна. Името на върха тълкува Иречекъ отъ куманската дума чиракъ (свѣтлина), чиракльъ (свѣщникъ). Ср. Радловъ ст. 59. На върха е имало види се, маякъ (фаръ) на каварненското пристанище. Бѣл. на ред.

7) Петелътъ символизира въ гералдиката бодростта (la vigilance), смѣлостта (la hardiesse) и гордостта (la fierte). Бѣл. на ред.

Между гагаузитѣ има обичай че сѣмействата, които иматъ само синове, на 3 февруари да колятъ петелъ и да го раздаватъ наготвенъ на сжсѣдитѣ си,

Колкото за насъ ний съвсѣмъ не се безпокояваме отъ прѣдставката гага, гагъ, ага и др. прѣдъ думата узъ, тѣй като за каквито да считатъ гагаузитѣ, тѣ всички сж отъ „минета“, както тѣ казватъ. Жалкото е, че тѣ сж осждени на изчезване като малъкъ и некултуренъ народъ. Това е причина, дѣто ние се наехме по възможность да издадемъ въ отдѣлна книга всичко, що се отнася до тѣхъ. Това правимъ особено като имаме прѣдъ видъ, че мнозина незнающи тѣхния языкъ, обичай и др. сж писали за тѣхъ невѣрни съобщения¹⁾.

По языково отношение не сжествува почти никаква разлика между говора на всички гагаузи. Языкътъ имъ е много сходенъ съ онзи на османскитѣ турци и зарадъ това тѣ, когато искатъ да знаятъ, да ли неговиятъ събеседникъ знае неговия языкъ, не запитва да ли знае гагаушки, но да ли знае турски; той запитва „тюркча билиормусумъ.“ Отъ това става явно, че признава за неговия языкъ турския. До освобождението ни гагаузитѣ употрѣбявали гръцката азбука. За книги за прочитъ имъ служили така нареченитѣ караманлийски²⁾ написани съ гръцки букви на турски языкъ. Обаче тѣ не го разбирали напълно. Доста голѣма разлика има обаче гагаузкиятъ языкъ отъ куманския. Ако сравнимъ куманскиятъ рѣчникъ (Codex cumanicus) на Д-ръ В. Радловъ съ гагаушкия словарь на В. Мошковъ³⁾, ще изпъкне голѣмото имъ различие.

Колкото се отнася до облѣклото на гагаузитѣ то не е било еднакво въ разни врѣмена. Прѣди около 150 години, до колкото узнахме отъ стари хора, облѣклото у мъжетѣ се е състояло отъ биръ гъошлю чааширъ; той е билъ единъ видъ тѣсенъ потуръ съ или безъ гайтанъ, съ широки крачули (пача), джамаданъ, единъ видъ жилетка съ двойни копчета отъ гайтанъ, контошъ горна дрѣха и широкъ кушакъ (поясъ⁴⁾). Контошътъ се е намѣтвалъ обикновено върху лѣвото рамо, вмѣсто да се облѣче. На главата тургали чалма (широкъ шалъ). Главата остригвали като оставяли перчемъ. На краката носили бѣли чорапи и емени⁵⁾ (турски пантофи). Изобщо гагаузинътъ обичалъ да се гизди; такива наричали кжрнамъ (наконтенъ).

1) Играта („заяшка“) за която споменува Иречекъ и Докторовъ (Извѣстия на Варненското Арх. Дружество V) не е извѣстна у газузитѣ въ Варна. Балчикъ и Каварна. Играта е татарска.

2) Турскиятъ прѣводъ на новия завѣтъ, печатанъ съ гръцки букви за караманлийцитѣ е билъ напечатанъ отъ английското библейско дружество въ Лондонъ (1877).

3) По языково отношение по-обширно ще говоримъ въ отдѣлната ни книга. Особено за значението на нѣкои думи погрѣшно и невѣрно схванати отъ Мошкова.

4) На пояса имало силахлъкъ отъ кожа; въ него се нареждали ножове и пищови; тѣ сж били обезателни.

5) Нѣкои отъ по-защожнитѣ носили кжи чизми съ червени пискули и шпори. Чизмитѣ се покривали съ особени, широки и дълги калцуни (томакъ) украсени съ гайтани.

Прѣди около сто години облеклото почнало да се измѣнява, като тѣснитѣ чаашири станали широки. На главата тургали такѣ¹⁾, около което обвивали шервиетъ (черенъ шалъ²⁾). По послѣ почнали да носятъ фесъ и го обвивали съ копринена или обикновена кърпа, до като най-послѣ е останалъ само фесътъ. Въ Варна носили и широки шалвари както гърцитѣ отъ Измиръ.

Женитѣ носили донъ (гащи), дълга риза (гъомлекъ), дълга антерия съ кжси ржави, подобни на кримскитѣ татаркини, контошъ, обшитъ съ сърма, кушакъ (поясъ), мамука (забрадка), фесъ, обвитъ съ чемберъ и най-горѣ голѣмъ шалъ. На краката терликъ (единъ видъ чехли) и зимно врѣме лалжни. По послѣ почнали да обшиватъ феза съ разни украшения. По богати тургали на феса желтици, тасъ тепе. Около шията тургали огърлица отъ маргарити, махмудиета и др. По послѣ се изхвърли антерията, като употребили шалваритѣ, които се носятъ до днесъ. Най-горѣ шала. Лицето се мазало съ бѣлило, червило, както и съ бенки.

Тѣлосложението у мжжетѣ е правилно, срѣденъ ръстъ, широки гърди, силни ржцѣ и крака, мургава кожа, голѣмъ носъ, повече брѹнети и пѣргаи. Момитѣ сж красиви, кожата бѣла, валчесто и пѣлно лице и развити гърди. Момата не се крие сега отъ момъка; когато говори съ него покрива си устата съ прѣсти. По характера гагаузинътъ е весель и щедъръ, даже разсипникъ; той е много гостоприемчивъ. Докаченъ въ честолубие, защищава се до смъртъ. Търпеливъ и безстрашенъ. За да докаже безстрашието, прѣдприема най-опасни работи, даже съ ножъ се наранява за да покаже, че не е малодушенъ. Такива наранявания не веднажъ сж ставали въ Варна при весело настроение. Имало даже случаи, дѣто гагаузитѣ си отрѣзвали месо отъ калката си, за да покажатъ безстрашието. Чупвали съ ржцѣ джамоветѣ на прозорцитѣ и строщвали съ зжби стѣклени чаши. Такива работи сж били нѣщо обикновено, както показватъ слѣднитѣ стихове отъ гагаушка пѣсень:

Михане вармалж
Тезкяхтара чатмалж
Кадехи кжрмакъ
Елини сармакъ
Ховардая, ховардая
Пекъ намджръ

(т. е. да се отива на механата, да се закачи тезкяхтарина, да се чупи чаша, да се завие ржката на ховарда (гулайджия), това е много славно).

Въ сѣмейството мжжътъ е главата; той заповѣдва. Же-

1) Единъ видъ фезъ, който не е червенъ.

2) Нѣкои селени сж носили низки калпаци (високи около 5 см.).

ната е послушна на мъжа си. Да се води мъжа по жената, счита се за унижение. За мъжетъ, които се водят по жената казватъ „сенинъ башина карж койоръ феси“ (на твоята глава жената турга феса, т. е. водишъ се по жената.¹⁾)

Въ религиозно отношение гагазитъ сж фанатици. Най-древнитъ черковни постановления се изпълняватъ отъ тѣхъ съ фанатизъмъ, даже ако тѣ сж криви и противъ изискванието на черквата. Никой не може да ги убѣди въ противното: бойле булдукъ, бойле япаджаизъ (така ги намѣрихме, така ще ги направимъ). Народността и вѣрата сж днесъ за тѣхъ еднозначующи. Това се вижда отъ слѣднитъ стихове на гагаушката пѣсенъ, съставена въ надвечерието на освободителната война, когато каварненскиятъ гражданинъ Амира²⁾ съ 70 души негови другари сж защищавали града Каварна отъ нападенията на черкези, татари и турци.

Аалеме бе нинемъ аалеме бизъ гене гелиризъ

Християнъ огруна бизъ канъ дьокеризъ
(т. е. не плачи майко, не плачи, ние пакъ ще дойдемъ,
заради християнина лѣмъ кръвъ).

И въ послѣдната всесвѣтска война, както говорятъ, гагазитъ сж показали безстрашие, особено въ атаката.

III.

Д-ръ П. Никовъ.

Изъ близкото минало на Варна.

(По случай 20-годишнината на варненското
археологическо дружество).

То е още толкова близу до насъ, едно човѣшко поколѣние само, едва непълни шестдесетъ години ни дѣлятъ отъ него, а ние, въпрѣки това, се намираме вече така далечъ отъ него, че прѣдъ нашитъ очи почва вече да се прѣмръжва, да се губи картината на това минало. Като на миражъ, контуритъ му се колебаятъ, мѣнятъ и губятъ постепенно въ далечината, а заедно съ това възможността за тѣхното възстановяване става сѣ по-малка. Всѣки новъ день ни отдалечава сѣ повече отъ него не само по време, но и по способностъ да проникнемъ въ него, и ние сме изправени прѣдъ перспектива, да осъмнемъ единъ прѣкрасенъ день дотолкова далечъ отъ него, че да не бждемъ вече въ състояние да го възпроизведемъ напълно. За културна и напрѣдничава Варна се открива въ близко бждаще грозниятъ изгледъ, да не познава и да не

1) Казватъ „карънънъ юзде биръ лафжж динне мели (т. е. на сто думи на жената да се слуша една).

2) „Кланета въ Каварна и околността ѝ.“ Отъ Крахто-олу. Епопея. 1878. Атина (на грѣцки).